Mutakalo • Mveledziso ya Mahayani • Mishumo • Tsireledzo na Vhutsireledzi • Pfunzo

Vuk'uzenzele

Vha i ḓiselwa nga Vhudavhidzani ha Muvhuso (GCIS) Tshivenḓa/English Tshimedzi 2015 Khanḓiso 1

Ofisi thendeleki dzi khou ita uri khumbelo dza mbilo dza mavu dzi leluwe

siaṱari 2

Muhasho wa zwa Muno u khwinisa tshumelo kha vhoṱhe

siaṱari 4

INA KHU-NGUWEDZO DZA MISHU-MO

Muvhuso u khou dzhiela nṱha khumbelo ya Eersterust

Vho More Matshediso

Muvhuso u khou shuma wo ḓifunga zwi tshi ḓa kha u thusa zwitshavha zwi ṱoḓaho thuso khawo, tshitshavha tsha Eersterust hune ha vha vhubvaḓuvha ha Pretoria a tshi khou siwa nnḓa kha izwo.

Muphuresidennde Vho Jacob Zuma vho fara Imbizo zwenezwino na tshitshavha itsho, hu u itela u sumbedzisa vhuḓikumedzeli ha muvhuso kha u lwa na zwidzidzivhadzi na u shumiswa hazwo nga nḓila isi yone na u khwaṱhisa mveledziso ya vhaswa vha Eersterust na vha kha vhupo ha tsini.

Imbizo ya Muphuresidenne yo ita uri Muphuresidennde vha vhe na nḓivho na u kona u pfesesa khaedu dzo livhanaho na vhadzulapo vha vhupo uvhu.

Vhadzulapo avha vha na khaedu nnzhi dzine vho livhana nadzo, u bva kha zwidzidzivhadzi na u shumiswa hazwo nga nḓila isi yone uya kha vharengisi vhazwo vhane vha zwi ita hanefho vhuponi hune tshiimo tsha masheleni tsha vha fhasi na u vha na tshiimo tsha nṱha tsha vhutshinyi na vhushaya mishumo, zwine hezwo zwoṱhe zwa sa vhe zwavhuḓi kha vhaswa na avho vhane vha tama u tshila zwavhuḓi.

Uya nga vhaimeleli vha tshitshavha, thaidzo ya u shumiswa ha zwidzidzivhadzi i kwama vhaswa vha linganaho 15 000 – vhane vhunzhi havho ha vha vhagudiswa na uri vha fhedza vha tshi khou litsha tshikolo.

Muphuresidennde Vho Zuma vho ri mapholisa ndi kale vha tshi khou ita mafulo, ndivho yavho hu ya uri vha kone u fara vhavhambadzi vha zwidzidzivhadzi na u fhelisa maṅwe maitele a vhugevhenga a itwaho kha vhupo uvho.

"Mafulo a swikaho 69 a vhufogisi ono itwa u swika zwino kha vhupo uvhu zwa swikisa kha uri hu farwe vharengisi vha zwidzidzivhadzi vha linganaho 55. Mapholisa vha khou isa phanḓa na madzangano a lwisanaho na vhugevhenga hu iteaho zwitshavhani na vhafarisani vha vhutsireledzi ha zwigwada kha u tshimbidza mafulo a u lwa na zwidzidzivhadzi na vhugevhenga nga u angaredza vhuponi uvho…"

Muphuresidennde Vho Jacob Zuma vho dalela tshitshavha tsha Eersterust uri vha shumisane na vhadzulapo kha u wana thanndululo ya thaidzo dzavho.

Muphuresidennde vho engedza nga uri Ḓorobo ya Tshwane yo ṅwalisa miṱa i bvaho kha vhupo uvho i shayaho i swikaho 1 024 ine ya wana tshumelo dza mutheo nga mahala, na uri nga kha fulo ḽe ḽa vha hone nga Fulwana, vha Tshwane vho dovha hafhu vha thusa miṱa i linganaho 187 ine ya toda thuso.

"Ḓorobo ya Tshwane yo ṅetshedza masheleni a linganaho R100 000 zwenezwino kha Senthara ya Mveledziso ya Vhana i wanalaho kha vhupo uvho," vho ralo Muphuresidennde Vho Zuma.

Phanḓa ha Imbizo ya Muphuresidennde, ho vha na minisiṱa dzo vhalaho dze dza dalela vhupo uvho uri vha kone u shumisana na vhadzulapo kha u wana thandululo ya khaedu dzine vho livhana nadzo.

Minisiṱa wa Mveledziso ya Matshilisano Vho Bathabile Dlamini vho amba na vhadzulapo nga Ḓuvha ḽa Dzitshakatshaka ḽa u Lwa na Zwidzidzivhadzi na u Vhambadzwa ha Vhathu, he vhunzhi ha vhaswa vha tenda kha uri vhashumisa "nyaope" – ine ya itwa ho ṱanganyiswa crystal meth, heroin na marijuana.

Minisiṱa Vho Dlamini vho ri muhasho u ḓo thusa vhaswa nga u vha isa kha senthara dza u dzivhulusa dza nṱhesa kha shango ḽashu dzi shumanaho na u thusa vhashumisi vha zwidzivhadzi, fhedzi vho vha ṱuṱuwedza uri vha ḓikumedzele na u ḓigana kha uri vha ḓo humela tshitshavhani tsha havho vhe vhathu vha khwine.

Mudzulatshidulo wa Komiti Yapo i Lwisanaho na Zwidzidzivhadzi, Vho Desiree Fischer, vho ri komiti yo bveledza mbekanyamushumo ya kushumele ine ya ḓo thusa kha u phulusa matshilo a vha kundelwaho kana vha sa koni u ḓilwela.

Minisiṱa kha Ofisi ya Muphuresidennde wa u Pulana na Vhusedzulusi Vho Jeff Radebe, na vhone vho dalela vhupo uvho zwenezwino he vha ṱuṱuwedza vhagudiswa uri vha shume vho ḓifunga zwikoloni, vha sa khathali nga khaedu ine vha khou ṱangana nayo. "Pfunzo i ḓo ni ṋea tshikhala tsha u vha khwine kha vhabebi vha vheiwe, zwo ralo vhuḓifhinduleli ha vheiwe ndi u konḓelela uri ni kone u vha vhadzulapo na vharangaphanḓa vha khwine matshelo," vho ralo.

Minisiṱa vho dalela Tshikolo tsha Sekondari tsha Eersterust na Tshikolo tsha Nṱha tsha Prosperitas uri vha kone u tshetshelesa na u pfesesa khaedu dzo livhanaho na vhagudiswa na vhadededzi vhavho. Vho humbela vhagudiswa uri vha songo lumbama kha zwine zwa khou itea kha vhupo havho, fhedzi vha sedze kha zwithu zwavhuḓi zwine zwa khou bvelela.

"Miḽoro ya vhumatshelo haṋu havhuḓi kha i vhe yone ini ṱuṱuwedzaho. Ni tea u vha na lutamo lwa u ḓi wana ni tshi fana na vhaṅwe vhathu vho bvelelaho vhutshiloni. Ni tea u tama u vha vhadededzi, manese, madokotela, vhorasaintsi, vhaḓivhi vha ṋaledzi na zwinwe vho. Kha ḽa Afrika Tshipembe u vha wo bvelelaho musi wo swika nṱha makoleni," vho ralo.

Minisiṱa Vho Radebe vho dovha vha ṱuṱuwedza vhagudiswa uri vha tame u vha vho ramabindu uri vha kone u langa mabindu avho vhone vhane na u vhuisa vhubindudzi kha vhupo ha havho.

Mufarisa Minisiṱa kha Muhasho wa u Pulana na Vhusedzulusi na Mveledziso ya Vhaswa Vho Buti Manamela, vho dalela Tshikolo tsha Phuraimari ya Nantes ngei Eersterust u ṱuṱuwedza vhagudiswa uri vha futelele kha pfunzo na u londota mupo wavho.

Vho dalela tshikolo itsho vha tshi itela u thoma

> Tsho iswa phanḓa kha siaṱari 2

Vhukavhamabupo vhu ḓisa vhutshilo kha ikonomi ya Kapa Vhubvaḓuvha

Vho Vuyo Bathembu

Vhukavhamabupo ho vusuludzwaho ha ngei Mthatha, hune ha vha na theminala ntswa ya tshifhaṱo tsho ḓuraho R700 miḽioni, vhu ḓo shandukisa mbonalo ya ikonomi ya dzingu na u sika mishumo ina tshivhalo.

Mulangavunḓu wa Kapa Vhubvaḓuvha Vho Phumulo Masualle vho rangaphanḓa vhuṱoli kana vhuendi ha nyanḓadzamafhungo zwenezwino ha vhukavhamabupo vhu re tsini na u khunyelela, vha amba uri vho ta ḓuvha ḽa dzi 30 Tshimedzi sa ḽone ḽa u vulwa lwa tshiofisi ha tshiimiswa tshiswa tshavhudi.

Vhukavhamabupo ho khwiniswaho ha Mthatha ho vha ho tea ho vulwa lwa tshiofisi nga Lambamai uya nga tshikedulu, fhedzi tshiṱereke tshe tsha vha hone kha nḓowetshumo ya methala na u na ha mvula i sa tshi zwo ita uri hu vhe na u lenga.

Vhukavhamabupo uvhu vhu wanala kha tshipiḓa tsha vhubvaḓuvha ha Kapa Vhubvaḓuvha, vhupo ho pfumaho vhufa hune ha vha haya ha Wild Coast, hune ha anzela u dalelwa nga vhaendelamashango vhapo na vha bvaho kha mashango a nnḓa.

Hune mabupo a takuwa na u kavhela hone ho vha hu sa kungi kana u vha kha tshiimo tshavhuḓi.

Mabupo a Airlink ndi one mabupo a oṱhe a shumaho ubva Vhukavhamabupo ha Mthatha, i ṅetshedza mabupo a yaho Johannesburg, fhedzi zwoṱhe izwi khou ḓo shanduka. Muvhuso wa vunḓu u na fulufhelo ḽa uri mabupo manzhi zwazwino a ḓo fhufha a tshi bva na u dzhena kha Vhukavhamabupo ha Mthatha, zwi tshi tevhela u vusuludzwa uhu huhulwane.

Zwazwino vhukavhamabupo uhu vhu a kona u dzhenisa mabupo mahulwane na uri ubva tsha Lambamai ho no vha na vhaṋameli vha linganaho 36 200 vhe vha swikela henefho. U khwiniswa ha vhukavhamabupo hu katela hune vhanameli vha awela hone, mavhengele na fhethu ha u shumela hone ha vha shumanaho na zwa vhufhufhi. Hu ḓo dovha ha vha na tshifhato tsha u hirela dzigoloi hune ha vha na ha u paka na ha u tanzwela goloi.

Tsireledzo na yone yo engedzwa, nga mannḓa zwi tshi itelwa uri zwipuka zwi sa vhuye zwa sendela tsini, hu dovha ha vha na mavhone maswa a vhukavhelo a tshimbilelanaho na maimo a vhufhufhi ha dzitshakatshaka.

Vhukavhamabupo ha Mthatha ndi vhuṅwe ha mbekanyamushumo dza u fhaṱa dza themamveledziso ya muvhuso na uri u vusuludzwa uhu ho itwa nga kha vhudzheneleli ha Muphuresidennde ha vhulangi ho fhiraho. Ḽiga ḽi tevhelaho ndi u bveledza dziofisi na khomplekisi ya zwa vhulondoti na zwa malabi na kha tshipiḓa tshi sa kavhelwi khatsho nga mabupo, hune ha katelwa hodela na senthara khulwane ya khonfarentsi.

Musi hu tshi khou fhaṱiwa ho kona u sikwa mishumo ya 223 na uri kha avho vho tholwaho vha 120 ho vha hu vhaswa. Muraḓo wa Khorotshitumbe vha Kapa Vhubvaḓuvha vha Vhuendi Vho Weziwe Tikana vho ri Vhukavhamabupo ha Mthatha ho khwiniswaho na u vha havhuḓi ndi ha ndeme kha nyaluwo ya ikonomi ya vunḓu na vhuendela mashango na uri zwi ḓo tikedza mveledziso ya vhupo ha mahayani.

"Vhubindudzi uvhu kha vhukavhamabupo vhu khou ita zwa ndeme kha u lulamisa zwe zwa vha zwi siho vhudzuloni kha vhupo he ha vha ho litshedzelwa ha mahaya a kale," vho ralo.

Pulane ya u vuswa ha tshifhinga tshilapfu yo vha i ya u vhuedzedza Vhukavhamabupo ha Mthatha vhudzuloni sa yone "nḓila" ya vhubvaḓuvha ha Kapa Vhubvaduvha. Izwi zwi ḓo swikelelwa nga u shandukisa vhukavhamabupo uri hu vhe fhethu ha vhanameli, u ṱumanya dzibada na zwidimela na vhuendi ha muyani.

Vhukavhamabupo ha Mthatha a vhu nga alusi fhedzi ikonomi, fhedzi vhu ḓo dovha ha engedza tshivhalo tsha mishumo kha vunḓu.

NYANGAREDZO

Mavu a ḓisa zwikhala kha vhadzulapo vha Nodunga

Vho Aaron Zulu, vhane vha vha mudzulatshidulo wa Dzangano ḽa Ndaka ya Nodunga, vho fara zwinerengisi zwo bveledzwaho kha mavu are fhasi havho na miṅwe miraḓo ya tshitshavha

Vho Noluthando Mkhize

Vho Aaron Zulu vha miṅwaha ya 58 vho vha vha songo vhuya vha zwi humbula uri nga ḽiṅwe ḽa maḓuvha vha nga ḓi wana vho humela kha mavu e vha bebwa khao nga murahu ha musi muvhuso wa khethululo wo vha shakulisa na muṱa wavho vha ṱutshela haya havho.

Nga 1913, miṱa ya vharema i swikaho zwigidi na zwigidi vho bviswa nga khombetshedzo kha mavu avho nga muvhuso wa tshiṱalula, zwi tshi tevhela mulevho wa Mulayo wa Mavu wa vho Ngwaniwapo wa 1913.

Vho dzhielwa mavu avho, mahaya avho, kutshilele na tshirunzi tshavho vha kombetshedzwa u pfulutshela kha zwiḓorobana zwi shayaho nzudzanyo na tshumelo.

Nga 1994, muvhuso wa demokirasi wo sumbedzisa ṱhoḓea ya mbuedzedzo ya mavu sa tshipiḓa tsha u pfumedzana ha lushaka.

"Ro kombetshedzwa ubva kha mavu ashu, miḓi yashu yo fhiswa ha vhulawa na kholomo dzashu," vho ralo Vho Zulu.

Vho Zulu ndi muṅwe wa vhane vha khou ita mbilo dza mavu vha fhiraho 76 000 vho wanaho mavu avho murahu nga kha mbekanyamushumo ya muvhuso ya mbuedzedzo ya mavu. Muhasho wa Mveledziso ya Mahayani na Mbuedzedzo ya Mavu wo shumisa masheleni a fhiraho R24.6 biḽioni kha mbekayamushumo iyi.

Vho Zulu ndi mudzulatshidulo wa Dzangano ḽa Ndaka ya Ṱhanganelano ya Nodunga (CPA), a imelelaho miḓi ya 376.

Vhadzulapo vha Nodunga vho saina thendelanno ya ḽizi miṅwaha ya fumi na khamphani dza zwa u puṱela na ya mabambiri ino pfi Mondi kha maḓaka a vhubindudzi nga egere dza 685 dza mavu, zwi duraho R7.4 miḽioni, ine ya ḓo vha thusa kha u wana zwikili zwo teaho zwine zwa ḓo ita uri vha wane zwikhala kha vhubindudzi ha mavu.

U VHILA MAVU MURAHU

Nga 2012, nga murahu ha minwaha i fhiraho 17 vha tshi lingedza u vhila mavu avho murahu, CPA ya Nodunga yo ṋewa egere dzi linganaho 2 897 dza mavu murahu.

"Ndo vha ndi sa humbuli uri ndi nga humela hayani hanga. Ndo dzhia uri ndi gumani nga riṋe ngauri ro vha ro dzhielwa tshiṅwe na tshiṅwe," vho ralo Vho Zulu.

Vho Zulu na miṅwe miraḓo ya tshitshavha tsha Nodunga vho isa mbilo yavho nga 1995.

"Ro ṱangana na thaidzo dzo yaho nga u fhambana, na kha vhadzulapo vhone vhaṋe, zwo itaho uri hu vhe na u tshilengo. U thomani ro vha ri sa ḓivhi uri ri nga ya gai uri ri wane thuso ya u kona u wana mavu ashu murahu."

Vho Zulu vha ri mushumo wa vhukuma wa u thoma u vhila mavu wo thoma nga 2008 musi vhaofisiri vha muvhuso vha tshi dzulela u dalela mavu ayo vha tshi khou sedzulusa he ha vha hu tshi dzula vhorabulasi.

"Nga tshifhinga itsho ro vha ri tshi khou shumisana na Khomishini ya Mbuyedzedzo ya Pfanelo ya Mavu ya KwaZulu-Natal. Zwo vha zwi tshi khou lemela ngauri vhaṅwe vhadzulapo vho vha vho no pfuluwa vha tshi vho dzula kha vhuṅwe vhupo, zwo ralo ro mbo ḓi ita khunguwedzo kha nyanḓadzamafhungo uri ri kone u vha wana."

Khomishini ya Mbuyedzedzo ya Pfanelo ya Mavu ya KwaZulu-Natal i wela fhasi ha muhasho wa vunḓu wa Vhulimi na Mveledziso ya Mahayani.

Musi vhavhili vha mavu vha Nodunga vho no wanala, ho mbo ḓi thomiwa Nodunga CPA.

"Ro ṱoḓa vhathu vha na zwikili zwa akhaunthini kana zwa u langa mabindu ngauri ro vha ri na tshipikwa tsha bulasi. Ri sumbe kha komiti heyi."

ZWIKHALA ZWA MISHUMO

CPA yo ṅwalisa Bulasi ḽa Nodunga, ḽine ḽa langwa nga vhalauli vhahulwane vhararu, uri vhadzulapo vha kone u ita vhubindudzi kha mavu a vha a fhiwa murahu.

Bulasi ḽa Nodunga ḽo dovha hafhu ḽa wana R17.8 miḽioni ubva kha Mbekanyamushumo ya Mveledziso na Vhubindudzi (RADP) ya muhasho ine yo thomiwa nga 2009.

RADP i ṋetshedza vhupfumbudzi na mveledziso kha avho vho wanaho mavu nga kha mbekayamushumo ya mbuyedzedzo ya mavu.

"Musi ri tshi wana mavu murahu lwa tshiofisi nga 2012 ro vha ri sina masheleni a u tshimbidza ngao bulasi kana u thoma bindu. Mabulasi ayo ovha a siho kha tshiimo tshavhuḓi na muḓagasi ho vha hu si na."

Zwazwino Bulasi ḽa Nodunga ḽi bveledza nkhwe, mango, zwiṋeretshisi, nombelo na thebvu dza macadamia.

Huna miraḓo ya tshitshavha ine ya khou shuma bulasini zwazwino i swikaho 239 na vha 42 vha tshifhinga nyana.

VHUBINDUDZI KHA TSHITSHAVHA

Nga nnḓa ha u ṋetshedza zwikhala zwa mishumo, Bulasi ḽa Nodunga ḽi dovha ḽa ṋetshedza yunifomo kha zwikolo zwiṱanu kha vhana vha linganaho 1 500 ṅwaha muṅwe na muṅwe.

"Ro vhona ṱhoḓea ya u bveledza zwikolo kha vhupo uvhu nga u ṋetshedza yunifomo. Ri dovha ra thusa nga vhumvumvusi na khithi dza mitambo zwine zwa ita uri vhana vha vhe na dzangalelo ḽa tshikolo."

Bulasi ḽa Nodunga ḽi dovha ḽa thusa miṱa i shayaho. Vhathu avho vho fhaṱelwa dzinnḓu na uri vha dovha vha ṋetshedzwa vautsha dza u renga zwiḽiwa.

"U swika zwino ro no fhaṱa nnḓu tharu ri tshi fhaṱela vhadzulapo vha kha vhupo uvhu. Miraḓo ya tshitshavha vho tendelwa u ṱahisa ṱhoḓea dzavho. Zwi nga vha u thusa nga u dzudzanya dzimpfu kana bazari ya zwa pfunzo. Ri thoma ra sedzulusa ṱhoḓea iyo ra kona u thusa nga hune ra nga kona ngaho."

Kha ṅwaha wa muvhalelano wa khamphani wo fhiraho, ho vha hu na R17 miḽioni ine vhunzhi hayo yo wanala kha thani dza 36 dza nkhwe kana movha wo bveledzwaho.

TSIVHUDZO KHA VHAṄWE VHO VHUELWAHO NGA MAVU

Vho Zulu vho ri uri muthu avhe rabulasi a bvelelaho zwi ṱoḓa u na dzangalelo ḽazwo.

"Mbuelo kha bindu dzi hone, fhedzi zwi ṱoḓa mbilu ndapfu. Vha tea u dovha vha vha vha tshi ḓivha ngaha kulangele kwa bindu na u ḓivha ngaha masheleni a u tshimbidza bulasi."

Vho engedza ngauri vhavhuelwa vha tea u kona u shumisana hu u itela uri vha vhe na zwine vha wana kha mavu.

"Bindu ḽa zwa vhulimi a ḽi shumi arali ho ḓala u sa pfesesana."

Vho Jabulani Dube, vhane vha vha mulanguli wa masheleni, vhari muvhuelwa u tea u pfumbudzwa phanḓa ha musi a sa athu shumisa mavu ayo.

"Ri na nḓivho ya vhulimi ha nkhwe zwine zwo ri thusa vhukuma. Ri khou tama na u pfumbudza vhathu vhane vha khou dzhena kha sekithara iyi."

Ofisi thendeleki dzi leludza mbilo dza mavu

Vho Noluthando Mkhize

Ofisi thendeleki ya mbuyedzedzo ya mavu i ḓo mona KwaZulu-Natal na Kapa Vhubvaḓuvha u itela uri maitele a u ṋetshedza mbilo ya mavu a leluwe.

Ofisi thendeleki ine ya vha basi, ndi tshipiḓa tsha Mbekanyamushumo ya Mbuyedzedzo ya Mavu.

Maitele a mbilo ya mavu a konisa vhathu vhe vha pfuluswa nga khani kha mavu a vho nga tshifhinga tsha muvhuso wa khethululo uri vha vhile mavu avho murahu.

Vunḓu ḽa KwaZulu Natal ḽi na ofisi mbili fhedzi dza mbilo, ngei Pietermaritzburg na Vryheid, ofisi thendeleki i ḓo konisa vhathu uri vha ḓise khumbelo dzavho dza mbilo ya mavu tsini na hayani havho.

Basi iḽo ḽi ḓo shumiswa na Kapa Vhubvaduvha, hune ḽa ḓo fhedza miṅwedzi miraru kha vunḓu ḽiṅwe na ḽiṅwe.

MEC wa KwaZulu Natal wa Muhasho wa Vhulimi na Mveledziso ya Mahayani Vho Cyril Xaba vhori basi iḽo ḽo dzheniswa zwishumiswa zwa thekhinoḽodzhi zwi konisaho uri mbilo i tshimbidzwe nga kha inthanethe.

"Muvhuso una fulufhelo ḽa uri maitele aya aḓo shuma nga u ṱavhanya nga uri mbilo dzoṱhe dzi dovha dzo shumiwa nga kha inthanethe,"vho ralo.

Mahoḽa nga Luhuhi, Phalamennde yo phasisa Mulayotibe wa Mbuyedzedzo ya Khwinisedzo ya Pfanelo dza Mavu, zwo itaho uri hu thomiwe hafhu maitele a mbuyedzedzo ya mavu.

Datumu ntswa ya u khunyeledza zwa mbilo ya mavu yo pfukiselwa phanḓa uya kha dzi 31 Nyendavhusiku 2018 na uri zwo itelwa muṅwe na muṅwe o dzhielwaho ndaka murahu ha dzi 19 Fulwi 1913.

Mbekanyamushumo ya mbuyedzedzo yo ṋetshedza masheleni kha vhapondwa vho vhalaho vhe vha dzhielwa mavu vho isaho mbilo nga 31 Nyendavhusiku 1998, ye ya vha datumu ya u khunyeledza kana ya u vala ya kale.

Ngei KwaZulu Natal, ho vha na mbilo dza 16 000 dzo iswaho kha luṱa lwa u thoma.

"Kha idzo, 14 000 yadzo yo tshimbidzwa ya khunyelela ha sala dza 2 000 fhedzi dzi sa athu khunyelelaho. Idzi dzi ḓo shumiwa khathihi na mbilo ntswa , hu tshi ḓo dzhielwa nṱha idzo dzo dzheniswaho phanḓa ha 1998."

Uya nga Muhasho wa Mveledziso ya Mahayani na Mbuyedzedzo ya Mavu wa lushaka ho khunyeledzwa mbilo dzi linganaho 76 000 nga Thafamuhwe 2012.

Vhavhuelwa vha fhiraho miḽioni u mona na shango vho wana egere dzi fhraho miḽioni mbili dza mavu.

Ṱhanganyelo yoṱhe ya masheleni a mbekanya-mushumo ya mbuyedzedzo ya mavu o vha R24.6 biḽioni.

Vha ita hani mbilo ya mavu

ḼIGA 1: Lufhera lune ha swikelwa khalwo
Mushumi are kha desike ya u ṱanganedza vhathu uḓo sedzulusa arali vhana zwidodombedzwa kana maṅwalo.

ḼIGA 2: U rekhodza
Mushumi ane a vha kha khethekanyo ya u rekhoda zwidodombedzwa u ḓo vha thusa nga u rekhoda zwidodombedzwa zwavho kha khomphyutha.

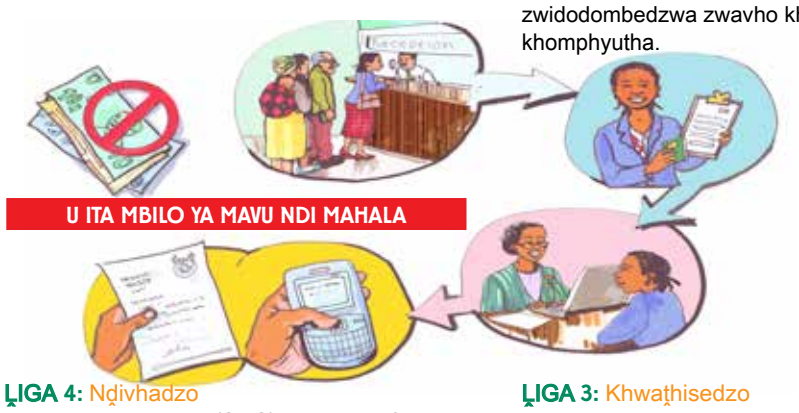

ḼIGA 4: Nḓivhadzo
Vha ḓo wa mulaedza (SMS) hu sa athu fhela awara dza 48 nga murahu ha musi vho ita mbilo ya mavu ya u sumbedzisa uri ro ṱanganedza mbilo yavho. Mbilo yavho i ḓo sedzuluswa na uri vha ḓo ḓivhadzwa nga ha mvelaphanḓa dzire hone tshifhinga tshoṱhe.

ḼIGA 3: Khwaṱhisedzo
Vha ḓo wana ḽiṅwalo nga murahu ha musi zwidodobedzwa zwavho zwa mbilo zwo rekhodiwa. Ḽinwalo iḽo ḽi ḓo vha na nomboro yo khetheaho i sumbedzaho uri ngangoho vho ita mbilo.

VHA ZWI SALA HANI MURAHU: Vha nga founela nomboro ya mahala ya 0800 007 095 kana vha kwama inwe ya ofisi dza 14 u mona na shango.

Vha nga ita gai mbilo?

Gauteng: 9 Bailey Street, Corner Steve Biko and Johannes Ramokhoase Street, Arcadia, Pretoria. Tel: 012 310 6500

Free State: Old Postbank Building, (Corner East Burger and Selbourne Street, Bloemfontein). Tel: 015 430 0444

KwaZulu-Natal: Umhlaba House, 139 Langalibalele Street, Pietermaritzburg and 158 -160 High Street, Vryheid. Tel: 033 341 2674

Kapa Vhubvaḓuvha: Old SARS Building, 22 Station Street, East London and 66 Prince Alfred Street, Queenstown. Tel: 043 722 1487

Kapa Devhula: Hyesco Arcade, 4 – 8 Old Main Road, Kimberley. Tel: 053 807 5700

Devhula Vhukovhela: Unit 4 Batlhaping Street, (Next to SARS Building), Mmabatho and Prime Plaza Building 52 Market Street, Vryburg. Tel: 018 389 9658/9600

Kapa Vhukovhela: Van der Sterr Building, Rhodes Avenue, Mowbray, Cape Town and 33 Shamrock Place, 97 York Street, George. Tel: 021 658 4300

Limpopo: 61 Biccard Street, Polokwane. Tel: 015 284 6300

Mpumalanga: Restitution House, 30 Samora Machel Drive, Mbombela and 23 Hi-tech House Corner Botha and Rhodes Streets, eMalahleni.Tel: 013 752 4054

[Muvhuso u khou dzhiela nṱha khumbelo ya Eersterust] > Tsho bva kha slaṱari 1

ngade ya miroho na miri ya mitshelo vha dovha vha ṱuṱuwedza matshudeni uri vha dzule tshikoloni na uri vha ṱhogomele mupo wavho, ngade yavho ntswa ya miroho na miri. Zwibveledzwa zwa ngade iyo zwine zwa vha miroho na mitshelo zwi ḓo thusa kha u engedza zwiḽiwa zwi phakhiwaho tshikoloni, hune tshikimu itsho tsha zwiḽiwa tsha ṋetshedza vhagudiswa vha linganaho 400 zwiḽiwa ḓuvha na ḓuvha.

Mufarisa Minisiṱa vho ombedzela uri vhaswa ndi vhone tshiko tsha u fhaṱa vhumatshelo ha khwine kha ḽa Afrika Tshipembe.

Ri tshi sedza phanḓa, muvhuso u khou shumisana na mapholisa, vhaswa na vhaṅwe vhashumisani kha vhupo uvho kha u amba ngaha mbilaelo dza vhadzulapo na u ḓa na thandululo.

"Hu khou vha na mvelaphanḓa na uri Muphuresidennde vha ḓo vhona uri ri khou lwa nndwa iyi ro khwaṱha uri ri kone u ṋetshedza tshitshavha murahu kha vhathu vhatsho vha Eersterust," vho ralo Mufarisa Minisiṱa Vho Manamela.

OFISI NTSWA YA VHASWA VHA EERSTERUST

Zhendedzi ḽa Mveledziso ya Vhaswa ḽa Lushaka (NYDA) ḽi ḓo vula ofisi ngei Eersterust ṅwedzi wa Ḽara u sa athu khunyelela ṋaṅwaha, ine ya ḓo thusa nga u ḓisa mafhungo kha vhaswa a zwa pfunzo, u nanga mabuḓo, zwikhala zwa ikonomi na zwa mishumo.

NYDA itshi khou shumisana na Ḓorobo ya Tshwane na vha vunḓu, vho pulana u thoma Mbekanyamushumo ya Vhaswa ya Mveledziso ya Themamveledziso ya u Fhaṱa ngei Eersterust, hune vhaswa vha linganaho 100 vha vhupo uvho vha ḓo fhaṱa nnḓu dzi linganaho 100 hu u itela u tandulula khaedu ya ṱhahelelo ya dzinnḓu. Vha ḓo pfumbudzwa ngaha kufhaṱele kwa nndu, u panga phaiphi na zwa mabulannga.

Meyara ya Ḓorobo ya Tshwane Vho Kgosientsho Ramokgopa vho ri masipala wo ṋetshedza R300 miḽioni kha mabindu maṱuku kana miṱanganelo ya vhaswa vha dovha vha ṱuṱuwedza vhaswa vha kha vhupo uvho uri vha thome mabindu avho uri vha fhedze vhushaya mushumo.

Hu tshi engedzwa kha izwo, R15 miḽioni yo vhetshelwa thungo u itela matshudeni vha fumi vhane vha ḓo phasa zwavhudi maṱiriki vha bvaho miṱani i shayaho vhane vha ḓo kundelwa u badela mbadelo dza zwiimiswa zwa pfunzo ya nṱha kana theshiari.

Ḓorobo ya Tshwane i do dovha hafhu ya shumisana na vhadzulapo kha uri hu fhaṱiwe midavhi ya mitambo, zwine zwa ḓo ita uri vhaswa vha bve zwiṱaraṱani.

NYANGAREDZO

Muhasho wa zwa Muno u khwinisa tshumelo kha vhoṱhe

Vhabebi vha tea u ṅwalisa mabebo a vhana vhavho vha dzitshetshe hu sa athu fhela maḓuvha a 30 musi vho bebiwa hu u itela u thusa muvhuso u pulanela vhumatshelo.

Vho Noluthando Mkhize

Ubva nga Phando 2016, vhabebi vhane vha ṅwalisa mabebo a vhana vhavho nga murahu ha maḓuvha a 30 vha ḓo tea u khwaṱhisedza vhuṱanzi kha Muhasho wa zwa Muno uri ngangoho vha mudzulapo wa Afrika Tshipembe.

Izwi ndi u ya nga Mulanguli Muhulwane wa Muhasho wa zwa Muno Vho Mkuseli Apleni, vhe vha amba na vha Vuk'uzenzele zwenezwino.

Vho ri ndi vhuḓifhinduleli ha vhabebi vhoṱhe u vhona uri vhana vho ṅwaliswa kha Muhasho wa zwa Muno hu sa athu fhela maḓuvha a 30 musi vho bebwa.

"Arali i zwi zwa sa itwa, vhabebi vha ḓo tea u ṱalutshedza uri ndi ngani vho kundelwa u ṅwalisa ṅwana wavho hu sa athu fhela maḓuvha a 30. Khumbelo yavho i tea u themendelwa nga Mulanguli Muhulwane kana Minisiṱa zwi tshi bva kha ṱhalutshedzo yavho, zwi tshi itelwa uri ri kone u vhona uri vhabebi vha pfesesa uri vha tea u tevhedza mulayo uyu."

Muphuresidennde Vho Jacob Zuma na Minisiṱa wa kale wa Muhasho wa zwa Muno Vho Dokotela Nkosazana Dlamini-Zuma, vho rwela ṱari mbekanyamushumo ya u lenga u ṅwalisa mabebo a vhana nga 2010 vha tshi itela u vhona uri vhathu vha ṅwalisa mabebo a vhana vhavho nga tshifhinga tsho teaho.

"Mbekanyamaitele ya muhasho iri tshivhalo tsha lushaka tsha u thoma tsha ridzhisiṱara yashu ya lushaka ndi tsha u ṅwalisa mabebo. Tshifhingani tsha kale vhathu vho vha vha sa pfesesi uri ndi ngani vho vha vha tshi tea u ṅwalisa mabebo a vhana vhavho."

Vho Apleni vho ri hu na zwibadela zwi linganaho 300 u mona na shango zwe zwa vha zwi tshi khou shumisana na muhasho kha u vhona uri vhana vho ṅwaliswa musi vha tshi bebiwa.

Musi mbekanyamsumo ya u lenga u ṅwalisa vhana itshi rwelwa tari, muhasho wo vha u na tshivhalo tsha 500 000 tsha vho lengaho u ṅwalisa mabebo.

"Zwazwino tshivhalo itshi tsho tsa tsho no vha fhasi ha 100 000."

Uya nga Vho Apleni, tshetshe dzi songo ṅwaliswaho hu sa athu fhela maḓuvha a 30 a vha akoni u wana magavhelo a muvhuso vhunga hu tshi ṱoḓea thanziela ina madzina a vhabebi musi hu tshi itwa khumbelo.

U ṅwalisa vhana zwi thusa muvhuso uri u pulane vhumatshelo.

Vho Apleni vha ri muhasho wavho u khou shumisana na miṅwe mihasho ya muvhuso sa tshimbidza Operation Fiela u vhona uri vhadzulapo vha Afrika Tshipembe vha pfe vho tsireledzea.

"Vhadzulapo vha Afrika Tshipembe na vhabvannḓa vha tea u tevhedza milayo. Huna maitele kana kupfesesele ku si kwone kwa uri Operation Fiela yo sedzesa kha vhabvannḓa. Afrika Tshipembe ri na maitele o tanganelaho. Musi mapholisa vha tshi ita reidi, vho ṱangana na Muhasho wa zwa Muno na miṅwe mihasho ya muvhuso, vha fara muṅwe na muṅwe ane a wanala a na zwidzidzivhadzi hu nga vha mudzulapo wa Afrika Tshipembe kana mubvannḓa."

OPERATION PYRAMID

Muhasho wo dovha wa rwela ṱari *Operation Pyramid* u vhona uri ho khwaṱhiswa tshanḓa kha ndango ya mikano.

Ndivho ya Operation Pyramid ndi u vheya mutheo wa Zhendedzi ḽa Ndangulo ya Mikano (BMA) u itela u langa tshumisano vhukati ha muvhuso na vhafarani zwavho kha u tsireledza mavu a shango, muya na mikano ya vhuimangalavha.

Musi mbekanyamushumo itshi khou rwelwa ṱari zwenezwino, minisita wa Muhasho wa zwa Muno Vho Malusi Gigaba vhori khaedu dzo livhanaho na ndango ya mikano ndi u pfuluwa ha vhathu, vhutshinyi ho tou pulaniwaho, zwiito zwa vhugevhenga, vhutherorisi, zwiko zwa mupo na zwipuka, malwadze a vhathu na zwimela.

Vho Gigaba vho engedza nga uri zwipiḓa zwihulwane zwa vhufhufhi na zwa phendelashango zwo iledzelwa tsudzuluso ya vhufhufhi na zwkepe zwi siho mulayoni.

BMA i ḓo shumana na themamveledziso na ṱhogomelo ya mikanoni na u thoma mvelele ya dzangano, mvumbo na nyimele ya tshumelo.

Vho Apleni vho ri Muhasho wa zwa Muno u khou shumisana vhukuma na mihasho ya muvhuso ya 11 kha u thoma BMA.

"Ndi khou ṱoḓa vhuḓifhinduleli hovhu hoṱhe vhu tshi wela fhasi ha zhendedzi ḽithihi. Nga 2017, ndango ya mikano i dovha yo no vha hone."

MUHASHO WA ZWA MUNO U KHOU SHUMISA DIDZHITHALA

Vho Apleni vho ri itshi ndi tshifhinga tshavhuḓi nahone tshi takadzaho kha muhasho musi u tshi khou ḓilugisela u engedza tshumelo dzawo nga thuso ya thekhinolodzhi ine ya ḓo vhona uri muhasho wa zwa Muno u khou tshimbidzwa zwavhuḓi.

"Vhathu vha ḓo kona u ita khumbelo dza phasipoto kana Garaṱa dza Smart ID nga vhone vhane, vha tshi khou zwi ita nga kha inthanethe vha badela nga kha elekithironiki. Vha tea fhedzi uya banngani u dzhiiwa magunwe na u fodwa tshinepe."

Muhasho u khou shumisana na dzibannga hu u itela uri vhathu vha kone u ita khumbelo dzavho nga kha bannga.

"Ri vhona u nga thekhinoḽodzhi ndi yone phindulo. Zwi tea u dzhia maduvha a sa fhiri 13 uri vha wane phasipoto yavho nga murahu ha musi vho ita khumbelo."

Mulanguli Muhulwane wa Muhasho wa zwa Muno Vho Mkuseli Apleni vha ri muhasho u ḓo engedza tshumelo dzawo u tshi khou ṱhuswa nga thekhinoḽodzhi.

U wana vhutanzi vhunzhi kha vha kwame: 0800 60 11 90

U bvelela ha tshitshavha

Vho Noluthando Mkhize

Thoḓea ya u ṱoḓa u vhona tshitshavha tsho bvelela zwo ita uri makone o gudelaho ane a vha Yolanda Madyira wa miṅwaha ya 27 a vhe tshipiḓa tsha Jessica Fortuin Fellowship (JFF), mbekanyamushumo ya miṅwaha mivhili i ṱuṱuwedzaho mveledziso ya tshitshavha.

Kha miṅwaha mivhili miṅwe na miṅwe, hu nangiwa vhaswa vha 33 hu tshi itelwa mbekanyamushumo iyi, ine ya vha funḓedza u thoma na u tshimbidza madzangano a tshitshavha a yaho phanḓa zwine zwa vha zwa ndeme kha u bveledza tshitshavha.

Vha dovha vha guda ngaha u tshimbidza mabindu ane a dzhenisa masheleni, a vhuedzaho tshitshavha na vhone vhane.

JFF, ine ya vha mbekanyamushumo ya Zhendedzi ḽa Mveledziso ya Vhaswa (NDA) i na ndivho ya u shandukisa nyimele dza ikonomi ya matshilisano kha zwitshavha, yo ṋewa dzina iḽo nga murahu ha mufumakadzi wa vhane Vho Jessica Fortuin, mushumela vhapo a na tshenzhemo vhe vha dzhoina NDA nga 2003 hu uri vho shumela mveledziso ya matshilisano lwa miṅwaha ya 34.

"Ndi zwa ndeme uri sa vhaswa ri vhe na mutsindo kha u bveledzisa zwitshavha zwashu. Ri na mannḓa a u shandukisa na u fhelisa zwithu zwi songo ḓaho sa u shumiswa ha zwidzidzivhadzi na khakhathi dzi iteaho zwitshavhani," we a ralo ndi Madyira.

NDA yo rwela ṱari JFF nga 2014 hu u itela u engedza mveledziso ya tshitshavha nga u topola na u bveledzisa vhaswa vho ṱhaphudzho pfunzo dzavho kha zwa vhushumela vhapo, zwa tsedzuluso na saitsi ya zwa vhathu na matshilisano.

I shumana na u fhungudza vhushai nga kha u ṱumanya madzangano a zwitshavha na u vha funḓedza u manḓafhadza zwitshavha.

Madyira ane a vha na digiri ya saintsi ya polotiki u bva kha Yunivesithi ya Kapa Vhukovhela, o ri o dzhoina JFF ngauri o vha a sa khou wana mushumo.

Madyira ane a wanala kha ofisi ya NDA ire kha Ḓorobo ya Kapa, o thoma u pfumbudzwa mahola. Uri u takalela u shuma na madzangano asi a vhubindudzi (NPOs), nga uri zwi thusa kha u bveledza shango.

"Mushumo une nda khou ita u khou nthusa kha u wana tshenzhemo ya u shuma na dziNPO. Ri thusa vhathu nga u vha pfumbudza kha uri vha shuma hani kha madzangano na uri vha nga tshimbidza hani NPO i bvelelaho vhunga ndivho yavho iya u thusa tshitshavha.

"U vha tshipiḓa tsha mbekanyamushumo iyi zwo dovha zwa mpfunza uri zwi amba mini musi vhathu vha si na zwavho kana u kundelwa. Ndi khou ṱoḓa nḓila dzine ra nga thusa ngadzo dziNPO dzine nda shuma nadzo uri dzivhe khwine."

Muofisiri Muhulwane wa NDA, Vho Dokotela Vuyelwa Nhlapo vha ri mbekanyamushumo i ṋetshedza vhaswa zwikhala zwa u wana tshenzhemo ya mushumo, u vha na ndivho na ṱhuṱhuwedzo ya mveledziso na u bvelela.

"Nga kha mbekanyamushumo iyi, ri lugisela vhaswa uri vha futelele na u ḓiimisela u bveledza zwitshavha zwavho," vho ralo Vho Dokotela Nhlapo.

NDA i dovha ya shela mulenzhe kha tsedzuluso ya sekithara ya mveledziso na uri yo konisa vhaṅwe vha vhaswa avha uri vha ḓi wane vha kha sia ḽa tsedzuluso.

I vhona zwi zwa ndeme uri vhaswa vha ṱuṱuwedziwe uri vhaye kha sekithara ya mveledziso na u shela mulenzhe lu vhonalaho kha u fhungudza vhushai.

"Sekithara iyi i ṱoḓa mihumbulo yo ṱandavhuwaho ine ya nga ḓa na mbekanyamushumo na thandela dza u manḓafhadza zwitshavha zwi shayaho na zwa mahayani na u ṱuṱuwedza vhushaka vhukati ha zwitshavha, vhathu zwavho, sekithara ya muvhuso na ya phuraivethye," vho ralo Vho Dokotela Nhlapo.

U ENGEDZEA HA ṰHOḒEA YA VHASHUMELAVHAPO

Mathomoni a uno ṅwaha Minisiṱa wa Mveledziso ya Matshilisano Vho Bathabile Dlamini musi hu na Social Work Indaba vho amba uri hu na ṱhoḓea ya vhashumelavhapo kha shango.

Zwazwino, reshiyo ya vhalanguli uya kha ya vhashumi vhare fhasi havho ibva kha 1:10 uya kha 1:13 zwi tshi bva kha vhupo vhune vha dzula khaho, zwine zwa siya vhashumi vhanzhi vha si na vhalanguli.

Muhasho wo dovha wa sumbedzisa uri rashiyo ya vhashumelavhapo kha shango ndi 1:5000, ine ya vha nṱha kha maimo o themendelwaho. Izwi zwi ṋaniswa nga uri vhashumelavhapo vha lavhelelwa u vha vhashumi vha mveledziso zwayo'.

Tshivhangi tsha izwi ndi mashumele a shayedzaho a maimo a vhushumela vhapo.

Uri ri swikelele tshipikwa kana gemo ḽa u vha na vhashumela vhapo vha 55 000, sa zwo sumbedzwaho kha Pulane ya Mveledziso ya Tshitshavha (NDP) muhasho wo thoma mbekanyamushumo ya u lambedza matshudeni vhane vha tama u vha vhashumela vhapo kha dziyunivesithi.

Ubva tshe mbekanyamushumo iyi ya thoma na matshudeni a linganaho 8 000 vho no ṱhaphudza pfunzo dzavho vha tshi khou thuswa nga muhasho. Vha fhiraho 3 500 kha avho vha khou shuma kha tshumelo dza muvhusoni. Muhasho u khou shumisana vhukuma na mavunḓu kha u tandulula thaidzo ya u thola.

U wana vhutanzi vhunzhi kha vha kwame: 011 081 5500